Profeta Isaija

ĦJIEL TA' ĠOGRAFIJA BIBLIKA (II)

Marcello Ghirlando

Toroq, Fruntieri u Ismijiet

It-toroq fiż-żona tal-Palestina u madwar dejjem tqiesu importanti ħafna għaliex kienu l-arterji kummerċjali li jagħtu l-ħajja, minbarra li spiss kienu għodda tajba għall-ħakkiem barrani biex jaħkem fuq il-popli li kienu jgħixu f'din l-art. Il-ġografija tal-art offriet mogħdijiet u toroq li ftit li xejn tbiddlu matul is-sekli u li mmarkaw liema kellhom ikunu ż-żoni abitati jew le. Fil-Palestina nsibu tliet tipi ta' rotot: it-toroq internazzjonali li wrew bid-deher kemm din l-art serviet bħala pont, it-toroq interni u l-mogħdijiet. Fil-perijodu bibliku t-toroq kienu jsiru billi jitneħħa l-ġebel u fejn kien meħtieġ isir il-livellar tat-triq. F'Iżaija 62:10 nsibu: *Għaddu, għaddu mill-bibien, wittu t-triq għall-poplu! Rawmu, rawmu t-triq, naddfuha miż-żrar!...* (ara wkoll: 40:3; 57, 14; Ġeremija 18:15). Biex nifhmu liema kienet ix-xibka tat-toroq matul is-sekli rridu nżommu quddiem għajnejna dak li tgħid il-Bibbja, iskrizzjonijiet antiki ġejjin mill-Eġittu u l-Assirja, speċjalment fir-rakkonti tal-vjaġġi u l-mixja tat-toroq tal-perjodu Ruman u wara.

It-Toroq Internazzjonali: dawn kienu prinċipalment tnejn: it-Triq tal-Baħar (*Via Maris)* u t-Triq tas-Slaten *(Via Regia)*.

It-Triq tal-Baħar kienet timxi matul il-kosta. Matulha nbnew l-ibliet l-aktar antiki u kienet l-arterja prinċipali li tagħti l-ħajja lil din l-art. Min kien jiddomina din it-triq u l-fergħat tagħha kien jaħkem fuq l-art. Fuq din it-triq prinċipali nsibu diversi xhieda fil-kitbiet Eġizzjani u Assiri. Fil-Bibbja nsibu riferenza f'Iżaija 8;23b: *Bħalma qabel fl-imgħoddi kien mela bl-għajb l-art ta' Żebulun u l-art ta' Naftali, hekk issa fl-aħħar isebbaħ it-triq tal-baħar, 'il hemm mill-Ġordan, il-Galilija tal-*

Fdalijiet tas-sinagoga ta'Kafarnahum IV Seklu

ġnus. Iżaija jsejjaħ iż-żona kostali tat-tramuntana bħala t-triq tal-baħar, triq li mill-pjanura ta' Saron kienet tinqasam f'diversi fergħat. Waħda minnhom kienet tibqa' sserrep mal-kosta tal-Feniċja. Fuq in-naħa ta' lvant il-fergħat tat-triq kienu jitilgħu mill-pjanura ta' Ġiżragħel lejn il-Beqagħa Libaniża u lejn Damasku u l-Mesopotamja. Fir-rakkont ta' l-Eżodu (13:17) din it-triq hija msejħa 'it-triq lejn art il-Filistin'. Ħafna drabi bit-titlu *Via Maris* nifhmu din il-ġabra ta' triqat, anke jekk il-fergħat probabbilment ma kinux magħrufa hekk.

Il-belt moderna ta' Sidon

Fost l-għejun Eġizzjani li jagħtu deskrizzjoni tajba ta' din it-triq u l-fergħat tagħha nsibu l-parti ġeografika fl-Ittra tal-iskriba Eġizzjan Ħori li għex fi żmien is-saltna ta' Ramses II (Papiru Anastasi I). Jidher li dan l-iskriba kien midħla sewwa ta' din it-triq, il-fergħat tagħha u l-ibliet li kienu mibnija magħhom. Ħaġa simili nsibuha fil-'mappa' ta' Seti I. Tingħata importanza lill-ibliet fin-nofisinhar tat-Triq tal-Baħar minħabba l-fatt li dawn spiss kienu taħt l-awtorità Eġizzjana. Insibu wkoll xi dettalji ġeografiċi fl-għejun ġejjin mill-Assirja.

B'mod sempliċi (u bil-Ġdid Testment quddiemna) nistgħu ngħidu li din it-triq minn Damasku kienet tidħol fil-Palestina ħdejn dik li kellha tkun il-belt ta' Ċesarija ta' Filippu. Kienet tinżel lejn l-Għadira ta' Ħùle, il-belt ta' Korażajn u mbagħad lejn il-belt ta' Kafarnahum fuq ix-xtajta tal-Għadira tal-Galilija.

Sarkofagu - Skriba Ħori

Il-Baħar il-mejjet - ix-xatt Ġordan

Minn hawn din it-triq kienet tibqa' miexja matul ix-xtajta tal-Għadira u tibqa' sejra fejn aktarx kien hemm ir-raħal ta' Magdala u mbagħad lejn il-belt ta' Tiberija. Minn hawn din it-triq kummerċjali kienet taqsam il-pjanura ta' Ġennesaret u tmur lejn Wadi el-Ħamam. Minn dan il-wied kienet tfiġġ l-Għolja tat-Tabor u ddur qrib ir-raħal ta' Najm, taqsam il-pjanura ta' Esdrelon lejn Megìddu minn fejn taqbad il-Wadi el-Araħ lejn il-kosta tal-Mediterran. Hawnhekk kienet tingħaqad mat-triq ewlenija li mill-Eġittu kienet titla' sal-Feniċja, triq li kienet tgħaddi minn 'Askalon, Ġoppa, Għakku u tibqa' tielgħa lejn Tir u Sidon. Din l-istess triq kellha fergħa oħra li minn Megìddu kienet tinżel lejn Betsan, taqsam ix-xmara Ġordan u jew tmur lejn Gadara u Abila biex tingħaqad mat-triq tas-Slaten jew inkella tmur lejn Ħippos u mbagħad tibqa' tielgħa lejn il-Golan minn fejn kienet tingħaqad mat-triq tas-Slaten u tibqa' sejra lejn Damasku.

It-Triq tas-Slaten (Numri 20:17; 21:22) kienet taqsam l-għoljiet tat-Transġordanja, maġenb id-deżert, u tibqa' tielgħa sa Damasku. Din it-triq kienet titlaq mid-deżert ta' l-Għaraba, titla' għal Bosra, Ħesbon, Rabba, Ramot u lejn il-pjanuri ta' Ħawran, Basan u 'l fuq lejn Damasku. Anke din kienet triq kummerċjali, partikolarment importanti għall-ġarr tal-fwejjeħ min-nofsinhar tal-Għarabja. Għal żmien twil din kienet maħkuma min-nomadi u l-karovani tagħhom, li fil-bidu żammewha ħielsa minn kull insedjament jew fortifikazzjoni. L-isem huwa meħud mill-Bibbja (Numri 20:17; 21:22) u l-parti tat-tramuntana hija magħrufa bħala t-Triq ta' Basan (Numri 21:33; Dewteronomju 3:1). Meta fuq din it-triq inbnew diversi insedjamenti matul l-istorja, din saret aktar

importanti. Imma anke meta dawn naqsu, baqgħet dejjem tintuża bħala triq kummerċjali min-nomadi.

Toroq Lokali: Il-Palestina kellha wkoll xibka ta' toroq li kienu jgħaqqdu ż-żewġ toroq l-kbar msemmija mill-majjistral għal-lvant. Minħabba t-topografija ġejografika ftit kien hemm toroq oħra li kienu jaqsmu mit-tramuntana għan-nofsinhar ħlief triq li kienet taqsam l-għoljiet ċentrali tal-pajjiż. L-ibliet prinċipali ta' din iż-żona kienu mibnija maġenb din it-triq: Birsaba, Ħebron, Betlehem, Ġerusalemm, Betel, Sìkem. Minn Sìkem it-triq tinqasam fi tnejn, triq fid-direzzjoni tas-Samarija lejn il-pjanura ta' Ġiżragħel u oħra fid-direzzjoni tal-Wied ta' Betsan. Triq oħra lonġitudinali kienet dik tal-Wied tal-Ġordan, minn Ġeriko għal Betsan. Triq simili kienet timxi 'l isfel mill-Għarabah, fin-nofsinhar tal-Baħar il-Mejjet, li kienet tgħaqqad lil Tamar u Zoar ma' Elat, magħrufa bħala t-triq tal-Baħar tal-Qasab (Eżodu 13:18).

Aktar numerużi huma t-toroq li kienu jgħaqqdu t-Triq tal-Baħar mat-Triq tas-Slaten. Fin-Negeb kien hemm triq li tgħaqqad Kadis-barnija man-nofsinhar tal-Għaraba, waħda minn Għarad lejn l-Għaraba u oħra li kienet tgħaqqad Gaza, Ġerar, Birsaba u Għarad. F'Ġuda wkoll kien hemm diversi toroq: dik li tgħaqqad Lakis ma' Ħebron u toroq li kienu jibdew minn Lakis għal Betlehem, għal Ġerusalemm u għal Betxemex. It-triq ta' Betħoron, strateġikament importanti u ffortifikata tajjeb fi żmien Salamun, hija msemmija fil-Bibbja fl-1 Samwel 13:18. It-telgħa ta' Betħoron isserrep lejn Gibgħon u lejn Ġerusalemm. Fost it-toroq li mill-Għoljiet ta' Ġuda jinżlu lejn il-Wied tal-Ġordan ta' min isemmi dik li minn Ġerusalemm kienet tieħu għal Ġeriko, triq li kienet taqsam 'it-telgħa ta' Adummin' (Ġożwe 14:7). Ta' min isemmi wkoll it-triq li minn Ħebron kienet tinżel lejn Għajn-geddi, triq li kienet taqsam lejn Mowab.

Fl-Għoljiet ta' Efrajm kien hemm triq importani li kienet titlaq mis-Saron lejn is-Samarija, Sikem u mbagħad tinżel 'l isfel lejn Tirsa minn Wadi Farah

Id-desert tan-Negeb

Papiru Anastasi I

u tasal sal-belt ta' Adam. Aktar fin-nofsinhar kien hemm triq oħra li minn 'Afek kienet tinżel lejn Betel u tibqa' nieżla lejn Ġeriko. Hija deskritta fil-Bibbja bħala t-triq li minnha ħarab Ġożwe u Israel kollu minnies ta' Għaj u Betel (Ġożwe 8:15).

Fil-Galilija kien hemm triq li kienet taqsam in-naħa tan-nofsinhar ta' din iż-żona, mill-Wied tal-Ġordan sal-pjanura ta' Għakku. Din kienet triq li kienet tieħu għaż-żona ta' Ħawran fit-Transġordanja. Toroq oħra li kienu jaqsmu l-Galilija ħarġu għad-dawl mill-katina ta' siti arkeoloġiċi ta' bliet li nbnew matul is-sekli.

Fit-Transġordanja, barra l-fergħat tat-Triq tal-Baħar u tat-Triq tas-Slaten, insibu tliet toroq prinċipali: dik li titlaq mill-pjanura ta' Sukkot u li timxi mal-wied tax-xmara Ġabbok lejn Maħanajm; it-triq li minn Ġeriko kienet titla' lejn Ħesbon; u t-triq li minn Zoar kienet titla' lejn Karnajm.

Toroq oħra żgħar li jissemmew fil-Bibbja, bħalma kienet 'it-triq tal-Balluta tas-Saħħara' (Imħallfin 9:37) u t-triq tal-Għolja taż-Żebbuġ' (2 Samwel 15:30), qrib Ġerusalemm, kellhom biss importanza lokali.

Fruntieri u Ismijiet: Il-Palestina hija mdawra b'fruntieri naturali fuq tliet naħat: il-Mediterran fin-naħa tal-majjistral u d-deżert fin-naħa tal-lvant u tan-nofsinhar. Fi lvant, meta d-deżert tat-Transġordanja kien sar żona tan-nomadi, il-Wied tal-Ġordan u l-Baħar il-Mejjet servew ta' fruntieri. Wadi el-Għarix, daqs tletin mil fin-nofsinhar ta' Rafija, spiss kien jitqies bħala l-fruntiera bejn il-Palestina u l-Eġittu. Aktar diffiċli huwa li nsibu fruntiera ġeografika bejn il-Palestina u s-Sirja. Minkejja l-preżenza tal-muntanji tal-Ħermon u l-Anti-Libanu, il-fruntiera hawnhekk kienet tiddependi minn sitwazzjonijiet politiċi u etniċi. Il-ħakkiema barranin dejjem qiesu il-Palestina u s-Sirja bħala art waħda.

Il-kwistjoni tad-diversi ismijiet mogħtija lil din l-art tiddependi miż-żminijiet storiċi differenti u l-kwistjoni tal-fruntieri fid-diversi perjodi. L-ismijiet l-aktar antiki nsibuhom fl-għejun Eġizzjani u Mesopotamiċi u dawn iqisu l-Palestina u s-Sirja bħala żona ġeografika waħdanija.

Fl-għejun Eġizzjani, fi żmien is-Saltna Qadima, jidher l-isem *Hariu-sha*, jiġifieri *l-art ta' dawk li jgħixu fir-ramel.* Jista' jkun li din hija riferenza għad-deżert jew għar-ramel tal-kosta. Fis-Saltna tan-Nofs insibu l-isem *Retenu* u xi għejun jaqsmu din iż-żona ġeografika (Sirja-Palestina) fin-naħa ta' fuq u dik t'isfel. Fi żmien is-Saltna l-Ġdida nsibu żewġ ismijiet: *Djahi* u *l-art ta' Ħurru.*

Fl-għejun Mesopotamiċi, ġejjin mit-tielet u tieni millennju QK, insibu l-isem *l-art ta' Amurru*, jiġifieri *l-art fin-naħa tal-majjistral*, jiġifieri l-art in-naħa tal-majjistral tax-Xmara Ewfrat, sal-*baħar ta' Amurru*, jiġifieri l-Mediterran. Minn hawn ġejja li l-popolazzjoni kienet tissejjaħ *Amurrin.*

Isem ieħor użat sa mis-seklu tmintax QK, u li aħna aktar

għandna għarfien tiegħu, kien *l-art ta' Kangħan*. Il-*Kangħanin* jissemmew għall-ewwel darba fid-dokumenti Eġizzjani f'nofs is-seklu XV QK u dan fis-sens ta' nies nobbli u merkanti. Eku ta' dan insibuh fil-Bibbja (Iżaija 23:8; Ħosegħa 12:7; Sofonija 11:7; Ġob 41:6). *Kinahhu* kien ifisser *vjola,* kulur assoċjat mal-merkanti tal-porpra fil-Feniċja – L-Ittri ta' El Amarna tal-ewwel nofs tas-seklu XIV jużaw il-kliem *Kinahhi, Kanahna, Kinahni* għaż-żona tal-kosta fil-Feniċja, isem estiż għaż-żona aktar wiesgħa tas-Sirja-Palestina.

Dan kollu jsib eku f'wieħed mid-dokumenti l-aktar interessanti tal-Bibbja f'Numri 34:1-12 *"U l-Mulej kellem lil Mose u qallu: "Ordna lil ulied Israel u għidilhom: Intom se tidħlu fl-art ta' Kangħan, din hi l-art li se tmisskom: l-art ta' Kangħan bil-fruntieri tagħha. Il-ġenb tan-nofsinhar jieħu mid-deżert ta' Sin san-naħa ta' Edom; il-fruntiera tan-nofsinhar tibda minn tarf il-Baħar il-Mielaħ lejn il-lvant; imbagħad tilwi għat-telgħa ta' Għakrabbim u tgħaddi minn Sin, sa ma tasal Kadis-barnija; minn hemm tibqa' sejra għal Ħasar-addar, u tgħaddi minn Għasmon, u minn Għasmon iddur mal-wied tal-Eġittu u tasal sal-baħar. Fuq il-fruntiera tal-punent ikollkom il-Baħar il-Kbir; dan ikun il-fruntiera fuq din in-naħa. Il-fruntiera fuq in-naħa tat-tramuntana tkun din: mill-Baħar il-Kbir tiġbdu lejn il-muntanja tal-Ħor; minn Ħor tiġbdu lejn id-daħla ta' Ħemat, u l-fruntiera tibqa' sejra sa Sedad, mnejn tgħaddi lejn Żifron u tibqa' sejra sa Ħasar-għenan. Din tkunilkom il-fruntiera tat-tramuntana. Għall-fruntiera fuq in-naħa tal-lvant tiġbdu linja minn Ħasar-għenan sa Sefam; u din il-fruntiera tibqa' nieżla minn Sefam sa Ribla fuq il-lvant tal-Għajn, u tibqa' nieżla u tmiss il-ġenb tal-baħar ta' Kinneret in-naħa tal-lvant, u tibqa' nieżla mal-Ġordan sal-Baħar il-Mielaħ; din tkun l-art tagħkom b'dawn il-fruntieri madwarha".*

Via Maris [vjola] - Via Regia [aħmar]

L-isem *l-art ta' Israel* beda jintuża mal-okkupazzjoni Israelitika. Is-sens tal-isem tbiddel skont is-sitwazzjoni storika. Fil-bidu kien jintuża biex jindika ż-żoni fejn għammru t-tribujiet f'kuntrast maż-żoni tal-Filistin u l-Kangħanin (1 Samwel 13:19). Fi żmien is-saltna l-isem ħa tifsira jew aktar wiesgħa (it-tribujiet flimkien) jew tifsira limitata meta ntuża biex jindika l-ġabra tat-tribujiet tat-tramuntana. Wara l-qsim tas-saltna, l-isem kien jintuża għas-Saltna tat-Tramuntana, is-Saltna ta' Israel.

F'sens wiesa' l-art ta' Israel kienet dik *minn Dan sa Birsaba* (2 Sanwel 24:2). Iċ-ċensiment magħmul minn Ġowab jagħtina deskrizzjoni ġeografika interessanti: "Qasmu l-Ġordan, u bdew minn Għarogħer u mill-belt li tinsab f'nofs il-wied, u minn hemm baqgħu sejrin lejn Gad sa Ġagħżer. Imbagħad waslu f'Gilgħad u fl-inħawi ta' taħt il-Ħermon. Baqgħu sejrin sa Dan u minn Dan daru lejn Sidon. Ġew fil-fortizza ta' Tir, u fl-ibliet kollha tal-Ħiwwin, u tal-Kangħanin sa ma waslu fin-Negeb ta' Ġuda f'Birsaba" (2 Samwel 24:5-8).

F'sens limitat l-isem kien jintuża biex jindika s-Saltna

ta' Fuq f'kuntrast mas-Saltna ta' Ġuda (2 Slaten 5:2; 6-23), fin-naħa tan-nofsinhar, immexxija mid-dinastija ta' David. Il-fruntieri bejn dawn iż-żewġ saltniet tbiddlu skont iċ-ċirkustanzi storiċi. Kien biss wara l-waqgħa tas-Samarija, u fl-aħħar jiem tas-Saltna ta' Ġuda waqt l-espansjoni magħmula taħt is-Sultan Ġosija, li l-isem Israel reġa' beda jintuża kif kien fil-bidu. F'dan il-kuntest l-isem *l-art ta' Ġuda/tal-Lhudija* għall-ewwel kien jintuża biex jindika l-wirt tal-art tat-tribù ta' Ġuda, bejn Ħebron u Ġerusalemm; wara ntuża għat-tribujiet tan-nofsinhar li nġabru fis-Saltna tan-Nofsinhar, ta' Ġuda, wara l-qasma tas-saltna. Wara l-eżilju l-isem *Lhudija* kien jindika l-provinċja Persjana fil-Palestina, u fi żmien d-Dinastija ta' l-Asmonin l-isem beda jiddeskrivi l-Palestina kollha. Kien għalhekk li r-Rumani taw l-isem *Provincia Judaea* lill-Palestina. Wara t-tieni rewwixta tal-Lhud kontra r-Rumani, fil-bidu tat-II seklu WK, l-Imperatur Adrijanu biddel l-isem f'*Provincia Syria Palaestina*, *Palaestina* fil-qosor. Niftakru li l-isem *Palaestina* hija l-forma ellenistika tal-isem *art tal-Filistin* (Ġenesi 21:32.34). Huwa isem li Adrijanu ried juża biex ineħħi l-isem Ġuda. San Ġirolmu, fil-V seklu WK għalhekk seta' jikteb: "*Judaea quae nunc appellatur Palaestina*", "*Il-Lhudija li issa hija msejħa Palestina*".

Xi bibliografija li tista' tgħin għall-approfondiment tal-Ġografija u l-Istorja Biblika

AHARONI YOHANAN, *The Land of the Bible, a Historical Geography*, Burns and Oates, London 1979.

AHARONI YOHANAN - AVI-YONAH MICHAEL, *The Macmillan Bible Atlas. Revised Edition*, Carta, New York - London, 1977.

AHARONI YOHANAN - AVI-YONAH MICHAEL – RAINEY A.F. – SAFRAI Z., *The Carta Bible Atlas*, Carta, Jerusalem 2002.

AVI-YONAH M, *The Holy Land, A Historical Geography from the Persian to the Arab Conquest 536 B.C. to A.D. 640*, Carta, Jerusalem 2002.

NEGEB AVRAHAM (Ed.), *The Archaeological Encyclopedia of the Holy Land, Revised Edition*, Jerusalem 1986.

KASWALDER PIETRO A., *Onomastica Biblica*, (*Studium Biblicum Franciscanum, Collectio Minor* 40), Franciscan Printing Press, Jerusalem 2002.

KASWALDER PIETRO A., *La Terra della Promessa*, (*Studium Biblicum Franciscanum, Collectio Minor* 44), Franciscan Printing Press, Jerusalem 2010.

La Terra del Messaggio, Per un Atlante di Geografia Biblica, Elle Di CI, Torino 1991.

Atlas tal-Bibbja, Maqlub għall-Malti mix-xogħol ta' John Strange, Għaqda Biblika Maltija, Malta 1999.